

1849-1851 BOSNA HERSEK İSYANI

ZAFER GÖLEN*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimât'ın ilânının ardından bir takım yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu durumdan en fazla yerel ayrıcalıklara sahip yöneticiler etkilenmiştir. Bunlar kendi ayrıcalıklarını korumak için merkezle kıyasıya bir mücadele içine girmişlerdir. Hıristiyan tebaaya tanınan haklar ise Hıristiyan güçlere verilen tavizler olarak algılanmıştır. Sonuçta Bosna Hersek, Bulgaristan ve Arnavutluk'ta şiddetli ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Bu kargaşa sadece devletin Balkan toprakları ile sınırlı kalmamıştır. Benzer çatışmalar devletin diğer bölgelerinde de meydana gelmiştir¹.

Bosna Hersek bu düzenlemelerden derinden etkilenen bölgelerin başında yer almıştır. Bosna Hersek, Tanzimât'a kadar devletin nazarında korunması gereken ve çeşitli ayrıcalıklarına göz yumulan bir serhat eyaletiydi. Tanzimât'la birlikte orada da yeni değişikliklerin uygulanması gündeme geldi². Bölgede sosyal statü Müslümanların lehineydi ve büyük toprak sahipleri Müslümanlardan oluşmaktaydı³. Çiftlik sahiplerinin, topraklarında barındırdıkları reâya ile aynı hukukî kaidelere karşı sorumlu olmaları hoşlarına gitmedi. Bu durumu kendilerine yapılmış bir hakaret olarak kabul ettiler. Onlara göre yeni düzenlemelerin kabulü Bosna Hersek'teki Müslüman varlığının ve üstünlüğünün sonu demektir. Bu nedenle Tanzimât'ın uygulanmasına tereddütsüz karşı geldiler⁴.

* Yrd. Doç. Dr., SDÜ Burdur Eğt. Fak. Tarih Öğretim Üyesi.

¹ Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, Çeviren Özden Arıkan, İstanbul 1999, s.225; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Düzenleyen Mümin Çevik, C.IX, İstanbul 1992, s.436.

² B.O.A.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *İ.D.(İrade Dahiliye)*, nr(numara):10329, 12 Ocak 1849 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr:10735, 4 Nisan 1849 tarihli arz tezkiresi; Michael Palaret, *Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim*, Çeviren Ayşe Edirne, İstanbul 2000, s.150-155.

³ Bosna Hersek'te feodal yapılanmanın kökenleri hakkında ayrıntılı için bakınız, Ciro Truhelka, "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Çeviren Cemal Köprülü, C.I, İstanbul 1931, s.43-69; Palaret, *a.g.e.*, s.149.

⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:10329; Bosna Hersek'teki Müslümanların temel gücü, büyük topraklara yayılmış çiftçilerin ve toprağa bağımlı tarım işçilerinin denetim altında tutulmasından kaynakla-

Önce küçük çapta başlayan ayaklanmalar kısa sürede bütün eyalete yayılmıştır. Bölgede görev yapan valiler bu ayaklanmaları basturmak için ellerinden gelen çabayı sarf etmişlerdir. Fakat Tanzîmât Fermanı'nda doğrudan güç kullanılmasını yasaklayan madde nedeniyle, yerel ayaklanmalar kolaylıkla bastırılmamıştır⁵. Bu sebeple Bosna Hersek'te Tanzîmât'ın uygulanması imkansız hale gelmiştir. Bölgedeki hassas durumu ve Bosna Hersek üzerindeki dış tehlikelerin farkında olan Bâb-ı Âlî Tanzîmât'ın uygulanmasını bir süre ertelemek zorunda kalmıştır⁶.

A-İSYAN ÖNCESİNDE BOSNA HERSEK'İN DURUMU

Bosna Hersek'te durumun sakinleşmesi üzerine Tahir Paşa, 2 Temmuz 1847'de Tanzîmât'ı uygulamak amacıyla Bosna'ya vali olarak atandı. Paşa 22 Ekim 1847'de görevine başladı. Tanzîmât'ın Bosna'da uygulanacağı haberinin yayılması üzerine Saraybosna'da bir ayaklanma teşebbüsünde bulunuldu. Ancak gerekli önlemlerin zamanında almasıyla isyan hareketi başarısızlıkla sonuçlandı⁷.

Bu küçük isyan hareketinin ardından durumu araştıran Tahir Paşa, Tanzîmât'ın Bosna'da tamamen uygulanmasının mümkün olmadığı kanaatine varmıştır. Tahir Paşa merkeze gönderdiği bir raporunda Bosna'da Tanzîmât uygulanmadan yapılması gerekenleri şöyle açıklamıştır⁸:

1-Tanzîmât tamamen değil aşama aşama uygulanmalıdır.

2-Reâyaya yapılan baskılar önlenmelidir.

nyordu. Tanzîmât bu yapıyı değiştirmeyi hedefleyen düzenlemeler içermekteydi. Palaiet, a.g.e., s.151; Misha Glenn, *Balkanlar 1804-1999. Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, Çeviren Mehmet Harmancı, İstanbul 2001, s.81-84.

⁵ 1849'daki isyan hareketine rağmen merkez, Bosna Valisi Mehmed Tahir Paşa'dan bölgedeki bey ve reislere karşı güç kullanmamasını tavsiye etmekteydi. B.O.A., *İ.D.*, nr:12526, 14 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi.

⁶ Zafer Gölen, *Tanzîmât'ın Bosna Hersek'te Uygulanması*, Samsun 1996, s.50-51. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Ahmet Cevad Eren, "Tanzîmât", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C.XI, İstanbul 1979, s.729.

⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:7758, 14 Haziran 1847 tarihli arz tezkiresi, *İ.D.*, nr:8200, 22 Ekim 1847 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr:10329 Lef:4, 8 Aralık 1848 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; Palaiet, a.g.e., s.152; Halil İnalçık, "Bosna'da Tanzîmât'ın Tatbikine Ait Vesikalar", *Tarih Vesikalari*, C.V, S.5, İstanbul 1942, s. 2 (Ayrı Basım); Noel Malcolm, *Bosna*, Çeviren Aşkın Karadağlı, İstanbul 1999, s.208.

⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:10329, Lef:1.

3-Beylerin tepkisini önlemek için onlara rütbe ve nişanlar verilerek devlet taraftarı olmaları sağlanmalıdır.

4- Malî konularda eski uygulamalar bir süre daha devam etmelidir.

5-Can güvenliği, mülk ve namus emniyeti gibi konularda özellikle hassas davranılmalıdır

Paşa Tanzîmât halka tam olarak anlatılmadığından halkın ayaklanma tehlikesinden söz etmiştir. Ancak o daha önce Bosna'da Tanzîmât'ı uygulamak için çaba sarf eden ve bölgedeki icraatları nedeniyle cezalandırılan Vecihi Paşa'nın durumuna düşmemek için, Tanzîmât'ın uygulanmasına taraftar olduğunu önemle vurgulamıştır. Kendisine Tanzîmât'ın tamamen uygulanmasına dair bir emir gelirse Tanzîmât ilkelerinin eksiksiz uygulanması için gereken her şeyi yapacağını belirtmiştir. Merkez Tahir Paşa'nın uyarılarını dikkate almamış ve Tanzîmât'ın Bosna Hersek'te bütün yönleriyle uygulanması yönünde tercihini kullanmıştır⁹.

B-BOSNA HERSEK İSYANI'NIN NEDENLERİ

1-İsyanın Dahilî Nedenleri

a-Askere Alma ve Nüfus Sayımı Sorunu

Halk arasında Tanzîmât'ın tamamen uygulanması halinde halktan asker alınacağı haberleri yayılmıştır. Askere alınma endişesi tepki doğmasına yol açmıştır. Bölgedeki yöneticiler tarafından Tuzla ve İzvornik'te isyan çıkmasına neden olarak, nüfus sayımı ve askere alma gösterilmiştir. Mostar halkı ise nüfus sayımının çocuklarını askere almak için bir kandırmaca olduğunu beyan etmişlerdir. Osmanlı ordusunu yönetenlerin çoğunluğunun Macar olduğunu ve göz göre göre çocuklarını Macarların ellerine teslim etmeyeceklerini açıklamışlar, bu gerekçe ile Tanzîmât'ın uygulanmasına karşı çıkmışlardır¹⁰.

b-Reâyanın Uygulamalardan Duyduğu Rahatsızlık

Reâya Tanzîmât'ın ilânıyla birlikte büyük ümitlere kapılmıştır. Zamanla beklediği sonucu alamayınca bunu zorla elde etme yolunu seçmiştir. Bosna'

⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:10329, 12 Ocak 1849 tarihli arz tezkiresi; İnalçık, *Bosna'da Tanzîmât*, s.4.

¹⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:10329; Lef:1; *İ.D.*, nr:13272; Lef:2-3, 27 ve 29 Ekim 1850 tarihli İzvornik Kaymakamı Mahmud Paşa tarafından gönderilen tahriratar; *İ.D.*, nr:13684; Lef:4, 21 Ocak 1851 tarihli Bosna Valisi Hayreddin Paşa'nın tahriratu; İnalçık, *Bosna'da Tanzîmât*, s.4.

da reâya Osmanlı fethinden önce ve sonra Bosnalı beylere tabî olarak yaşayan bir sınıftan oluşmaktaydı. Kmet adı verilen bu köylülerin kendilerinin ekip biçecekleri toprakları yoktu. Genellikle beylere veya tumarlı sipahilere ait topraklarda oturmakta ve toprağı işlemek karşılığında, toprak sahibine ürünün belli bir kısmını vermekte ve “angarya” olarak çalışmaktaydı¹¹. Tanzimât’la birlikte angarya resmen kaldırılmıştır. Fiiliyatta ise varlığını sürdürmeye devam etmiştir¹².

Reayanın şikâyet konularından birini de sipahilerin ve devlet görevlilerinin tutumları oluşturmuştur. Reaya adli ve vergi konularında rahatsızlık duymakta ve her fırsatta içinde bulunduğu durumu devletin üst makamlarına aktarmıştır¹³. Hatta doğrudan “Osmanlılar tarafından çeşitli baskılara maruz kaldığını” dahi iddia etmiştir. Diğer resmî kayıtlarda görülmeyen bu ifade hayli ilgi çekicidir. İddia konuya ilişkin incelediğimiz belgeler arasında tek örnek olma özelliğini korumaktadır¹⁴. Daha sonraki belgelerde bahsedilen baskıların sipahiler tarafından yapıldığı reaya tarafından açıkça dile getirilmiştir¹⁵. Konuyla ilgili Bosna Meclis-i Kebiri’nin merkeze gönderdiği bir raporda, Tanzimât’a kadar tumarlı sahiplerin reâyayı canları istediği gibi kullandığı belirtilmiştir. Sipahilerin Tanzimât uygulandığı takdirde, reâyaya istedikleri davranışlarda bulunamayacaklarını düşünerek, Tanzimât’ın uygu-

¹¹Kmet, angarya hizmeti ifasıyla mükellef değildi. Şahsi hürriyeti de her hangi bir şekilde kısıtlanmış değildi. Ancak sonraki yıllarda devlet yapısındaki bozulmayla birlikte angarya gelenek halini aldı. Truhelka, *a.g.m.*, s.47, İnalçık, *Bosna’da Tanzimât*, s.1; Palairret, *a.g.e.*, s.150-155; Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul 2000, s.17-18; Malcolm, *Bosna*, s.208-209.

¹²B.O.A., *İ.D.*, nr:10335 arz tezkiresi; *İ. D.*, nr:10329 arz tezkiresi; Halil İnalçık, “Tanzimât’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s.362.

¹³6 Maddelik şikâyet konuları şunlardı: 1-Reayanın domuz yetiştirip yetiştirmediğine bakılmaksızın her haneden 12-15 gurus domuz vergisi alınması. 2-Reayanın tütün yetiştirip yetiştirmediğine bakılmaksızın her aile reisinden 1 riyal tütün vergisi alınması. 3-Bir Hıristiyan öldüğü zaman yöneticilerden izin alınmadan defnedilememesi. Defin ruhsatı alınmaya kalkışıldığı zaman 1-2 koç talep edildiği, koç vermeyenlere defin ruhsatı verilmediği. 4-Kız ve dul bir bayan evlenmeye kalkıştığı zaman 350-525 gurus arasında vergi ve birkaç çift çorap istendiği, istenilen verilmediği takdirde düğüne izin verilmediği. 5-Her kilise cemaati 350-700 gurus arasında para vermediği takdirde, kiliselerde ayin yapılmasına izin verilmediği. 6-Çeşitli köylerde herhangi bir suçta bulaşmayan kimselerin dahi suçsuz yere idam edilmesi. B.O.A., *İ. D.*, nr:10735, Lef:17, (1849) İsimiz tahrirat; *İ. D.*, nr:12270, Lef:13, (1850)İsimiz tahrirat; Palairret, *a.g.e.*, s.152; Malcolm, *Bosna*, s.208.

¹⁴B.O.A., *İ.H. (İrade Hariciye)*, nr:1237, Lef:10, 25 Ocak 1845 tarihli Bosna’dan gelen haberlerin tercümesi.

¹⁵B.O.A., *İ. D.*, nr:10735, Lef:17; *İ. D.*, nr:12270, Lef:13.

lanmasını engellemek istedikleri ifade edilmiştir. Bu nedenle sipahilerin bazıları gizlice bazıları ise açıkça halkı ayaklandırmak için uğraşmışlardır¹⁶.

c-Bosnalı Beylerin ve Hersek Mutasarıfı Ali Paşa'nın Tanzimât Karşıtı Çalışmaları

Bosnalı beyler kendi güçlerini zayıflatacağı düşüncesiyle Tanzimât'ın uygulanmasına karşı tavır almışlardır. Onlar kendilerini Osmanlı Devleti'nin uç eyâleti olan Bosna'nın koruyucusu olarak görmüş ve devletin iç işlerine karışmasını istememişlerdir. Kendi güçlerini Bosna'da var olan sosyal düzenin devamında görmüşlerdir. Bu yüzden XIX. yüzyıl başından beri hemen hemen bütün reformlara karşı gelmişlerdir. Bu yüzyılda Bosna'da görev yapan valiler beylerin bu tutumundan yakınmış ve onların sürekli olarak "isyana müsait kimseler" olduğundan bahsetmişlerdir¹⁷.

Tanzimât'ın uygulanmasında beyleri rahatsız eden esas konu angarya meselesi olmuştur. Tanzimât'ın uygulanmaya başlamasıyla reâyanın angarya olarak çalıştırılması kesin olarak yasaklanmıştır. Reâyaya çalışmalarının karşılığı devlet tarafından ödenmiştir. Bu maksatla yapılan harcamalar 15.000 keseyi aşmıştır. Beyler bu paranın kendilerinden tahsil edileceğini düşünerek halkı Tanzimât aleyhine kıskırtmışlardır¹⁸. Özellikle Mustafa ve Fazıl Paşalar Tanzimât uygulanırsa, "Devletin beylerin, halkın, reâyanın varını yoğunu, kapı pencereden tavuğa kadar her şeyini vergi olarak alacağını ve halkın saduce elbiseleriyle kalacakları" gibi sözlerle Tanzimât aleyhinde propaganda yapmışlar ve halkı ayaklandırmaya çalışmışlardır¹⁹. Mustafa ve Fazıl Paşalar'-

¹⁶ Bâb-ı Âli de sipahilerin kanun dışı tavırlarının farkındadır. Ancak merkez sipahilerin tepkisinden çekindiğinden, Tanzimât uygulanana dek bu kanunsuzluklara göz yummuştur. B.O.A., *İ. D.*, nr:12526, 15 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi; *İ.M.V. (İrade Meclis-i Vâlâ)*, nr : 6509, 15 Ocak 1851 tarihli Bosna Meclis-i Kebir mazbatası.

¹⁷ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:241; 298; 373; *İ. D.*, nr:10735; Bosnalı Beylerin böyle düşüncelerinde haklılık payı vardır. Çünkü 1699 senesi sonrasında gelişen olaylarda Bosna Hersek'i Avusturya ordularına karşı savunmak Bosnalılara kalmıştır. Özellikle Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1737'de Avusturya ordularını Banaluka'da kesin şekilde yenilgiye uğratmasıyla Bosna Avusturya işgaline girmekten kurtulmuştur. Bu dönemde yapılan mücadeleler için bakınız Ömer Bosnavi, *Bosna Tarihi*, Hazırlayan Kamil Su, Ankara 1970, 141 s.; Glenni, *a.g.e.*, s.83; Palairret, *a.g.e.*, s.150-153; Malcolm, *Bosna*, s.206-210.

¹⁸ B.O.A., *İ. D.*, nr:10329, Lef:1,4; İnalçık, *Bosna'da Tanzimât*, s.14 (1 Ocak 1849 tarihli Meclis-i Adliye kararı).

¹⁹ B.O.A., *İ. D.*, nr:11813, Lef:4, 12 Kasım 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratı; *Aynı İrade*, Lef:3, 12 Kasım 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın sadarete mektubu; Ahmed Lûtfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, Yayınlayan Münir Aktepe, C.IX, İstanbul 1984, s.27-28; Mustafa ve Fazıl Paşalar "Aslında devlete sadık adamlar olduklarını ancak, devlete

ın yanında İzvornik ve Belene mütesellimi Mahmud Paşa ve Tuzlalı Mahmud Paşa'da açık olarak isyana destek vermişlerdir²⁰.

Bosnalı beylerin içerisinde Tanzimât'ın uygulanmasına karşı çıkan ve 1849'da başlayan isyanı esas organize eden Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa olmuştur. Çünkü Ali Paşa Hersek'te çok uzun süreden beri kendi icraatlarını her hangi bir makama danışmadan uygulamıştır. O Hersek'te sulama kanalları yaptırmış, tarımsal üretimin artması için faaliyette bulunmuş, yabancıları bölgedeki madenleri işletmek için Hersek'e davet etmiştir. Hatta merkezden bağımsız olarak yabancı devlet adamlarıyla yazışmalarda bulunmuştur²¹.

Ali Paşa Tanzimât'ın uygulanması ile kendisine verilen imtiyazların kaldırılacağına farkına vararak, ayrıcalıklarının korumak için çalışmalar içine girmiştir. Ali Paşa, Ömer Paşa isyanı bastırmakla görevlendirildikten ve Bosna'ya geldikten sonra beylerle yaptığı toplantıda, "*Tanzimât başarıya ulaştığı takdirde Boşnakların Bosna'dan sürüleceğini*" ve "*Ömer Paşa yenilmediği takdirde otuz yıl sonra Bosna'nın Bosnalıların olmayacağı*" söyleyerek açıkça Tanzimât'a olan muhalefetini dile getirmiştir²². Ancak Paşa görünüşte devlet yandaşı gibi hareket etmiş, gerçekte ise gizlice isyan hareketlerini desteklemiştir. Ali Paşa'nın Hersek'teki halka istediği gibi davranması da halk ara-

karşı gelmekle, Bosna'da çıkan isyana rıza göstermek ve teşvik etmekle suçlandıklarını suçsuzluklarını ispat için İstanbul'a gelmelerine izin verilmesini" istemişlerdir. B.O.A., *İ.D.*, nr:12417, Lef:6, 18 Nisan 1850 tarihli Fazıl ve Mustafa Paşa'ların tahriratu; Mustafa ve Fazıl Paşalar İstanbul'a gitmişler. Sonuçta suçsuz bulunarak geri Bosna'ya dönmelerine izin verilmiştir. *İ.D.*, nr:12688, 28 Haziran 1850 tarihli arz tezkiresi.

²⁰ Mahmud Paşalar Mehmed Tahir Paşa'nın "*Tanzimât'ın uygulanmasına karşı çıkmaya cakarına dair senet almak için*" Bosna ileri gelenleriyle yaptığı toplantıya katılmayarak Tanzimât'ın uygulanmasına taraftar olmadıklarını açıkça beyan etmişlerdir. B.O.A., *İ.D.*, nr:12270, Lef:5, 14 Mart 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; *İ.D.*, nr:12270, Lef:12, 15 Mart 1850 tarihli Bosna ileri gelenlerinin gönderdiği mazbata.

²¹ Hammer, *a.g.e.IX*, s.421; 1831 isyanı sırasında Hüseyin Kaptan'a muhalifliği ile tanınan Ali Rızvanbegoviç ve ayan Gradacacılı İsmail Ağa Çengić merkezi desteklemişlerdir. İki önemli beyin devlet tarafında tavır alması nedeniyle başlangıçta başarı kazanıp idareyi ele alan asiler, 1832 yılında yapılan savaşta yenilmişlerdir. İsyancıların lideri Hüseyin Gradeceviç İstanbul'da oturmaya mecbur edilmiştir. 1833 yılında Hersek Bosna'dan ayrılarak mutasarrıflık haline getirilmiş ve isyan esnasında gösterdiği hizmetten dolayı Mutasarrıflığı Ali Paşa'ya verilmiştir. Dimitrof-Mançev, *a.g.e.*, s.272-273; Eren, *a.g.e.*, s.136; İsmail Ağa Çengić'in biyografisi için bakınız, Hamdi Kreşevlakoviç, *Çengić Beyleri-Osmanlı Devrinde Bosna Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd*, Çeviren İsmail Eren, İstanbul 1960, s.55-61.

²² B.O.A., *İ.H.*, nr:2541; Glenn, *a.g.e.*, s.84; Kendi topraklarının Hıristiyan güçlerin eline geçeceği kaygısı Balkanlarda yaşayan diğer Müslüman toplulukların da başlıca endişesiydi. Arnavutlar da Hıristiyanlara verilen tavizler sonucu kendi topraklarının, bölgede yeni kurulan Hıristiyan devletlere verilmesi endişesini taşımaktaydılar. Bakınız, Malcolm, *Kosova*, s.225.

sında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu yüzden halk Ali Paşa'dan kurtulmak için her türlü harekete destek vermiştir. Böylece Ali Paşa bir yandan kendi yandaşları aracılığıyla Tanzimât'a karşı tavır alırken, diğer yandan yarattığı gayri memnun halk kitleleri sayesinde ayaklanmanın geniş boyutlara ulaşmasına neden olmuştur²³.

e-Toprak Sorunu

Bosna Hersek'te sosyal düzen hiyerarşik yapıda örgütlenmiştir. Bu düzenin en tepesinde kendilerine devletin resmî arşiv belgelerinde “*ashâb-ı alâkâ, erkân-ı eyâlet, beyler, ashâb-ı çiftlikât*” denen büyük toprak sahipleri bulunmaktaydı. Büyük toprak sahipleri genellikle Müslümanlardan oluşmaktaydı²⁴. Hıristiyanlardan oluşan reaya ise baştına²⁵ adı verilen büyük çiftliklerde yarıcılık veya üçleme denen geleneksel yöntemlerle toprağı işlemektedir. Üretilen ürünün üçte birini veya yarısını kendileri almakta, geri kalan kısmı ise çiftlik sahibine vermekteydi. Ancak zamanla çiftlik sahipleri köylülere kendi malları gibi kullanır olmuştur. Bu durum hem dış müdahalelere yol açmış hem de reayayı devlet aleyhine kıskırtmak için kullanılmıştır. Reaya Tanzimât'ın ilânıyla birlikte işledikleri toprakların kendilerine verileceğini umarak bekleme içine girmişlerdir. Ümitleri gerçekleşmeyince de bu isteklerini zorla elde etmek için bir kıvılcım beklemeye başlamışlardır²⁶.

2-İsyanın Haricî Nedenleri

a-1848 Macar İhtilâli ve Etkisi

1848 ihtilâllerine sahne olan Avusturya'nın ihtilâlcilere karşı sert tedbir alması, birçok Macar aydınınının Bosna'ya sığınmasına yol açmıştır²⁷. İhtilâlle-

²³ B.O.A., *İ.D.*, nr:11445, Lef:1, 24 Ağustos 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; *İ.D.*, nr:11217, 12 Haziran 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; İnalçık, *Bosna'da Tanzimât*, s.2.

²⁴ Avdo Suçeska, “Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihteki Bazı Ayrıncı Nitelikleri”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1993, s.1169-1178; Truhelka, *a.g.m.*, s.44; Palairat, *a.g.e.*, s.148-155.

²⁵ Baştına: Miras olarak geçen arazi hakkında kullanılan bir tabirdir. Osmanlılar Rumeli'de fethettiler yerlerdeki bağ, bahçe ve evlerin çocuklarına geçmesine izin vermiştir. Bakınız, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul 1993, s.170.

²⁶ B.O.A., *İ. D.*, nr:12270, Lef:11, 13 Mart 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; Gölen, *a.g.t.*, s.50-51; Babuna, *a.g.e.*, s.35-37; Malcolm, *Bosna*, s.208-209.

²⁷ Macar Mültecileri ve yarattıkları sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayınlayan Yücel Demirel, C.VI-VII-VIII, İstanbul 1999, s.1265; a.g. mlf., *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayınlayan Münir Aktepe, C.IX, İstanbul 1984, s.20-23; Abdullah Saydam, “Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı Ya da 1849 Macar-Leh Mülteci-

rin olduğu ülkelerle ticari ilişkileri bulunan reâyâ milliyetçilik fikrinden etkilenmiş ve bu durum isyana zemin hazırlamıştır. Osmanlı yetkilileri Macar İhtilâli'nin kendi topraklarına sıçramasından ciddi manada endişe duymuşlardır²⁸.

Tahir Paşa "*Macar gâilesinin*" Bosna'ya sıçraması tehlikesini özellikle belirtmiştir. Bu yüzden Macar İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne sıçramasını önlemek için Şumnu'ya bir miktar asker gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine merkez ihtimalleri değerlendirerek devletin politikasının ne olacağını tespit etmiştir. İhtilâlin Avusturya tarafından bastırılması halinde devlet için pek bir şey değişmeyeceği, Macarların başarı kazanması halinde devletin Macaristan ile sınır olacağı, bu durumda ihtilâlin devlet için büyük tehlike oluşturacağı belirtilmiştir. Macarların başarılarından destek alan reayanın ayaklanarak Macarlar gibi bağımsızlık hevesine kapılabilecekleri tehlikesine işaret edilmiştir. Bu nedenle Bosna'ya gönderilmesi düşünülen askerinin bir süre daha Avusturya sınırında tutulmasına karar verilmiştir. Macar İhtilâli nedeniyle Bosna'ya istenilen miktarda asker gönderilememesi, isyanın boyutunun daha da artmasına neden olmuştur²⁹.

İhtilâli basturmak amacıyla Rusya'nın Erdel'e müdahalesi, reaya tarafından sevinçle karşılanmıştır. Rusya'nın hareketi özellikle Sırbistan'da Çar'ın bütün Balkanları kurtarmaya geldiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu gelişme üzerine Sırp, Bosna reayasını ayaklandırmak için çalışmalarını hızlandırmışlardır³⁰. Rusların Erdel'e müdahalesi ve reyanın içinde bulunduğu durum Osmanlı Devleti'ni bir an önce Bosna'da Tanzimât'ı uygulamaya mecbur kılmıştır³¹.

leri Meselesi", *Belleten*, C.LXI, S.231, Ankara 1997, s.339-385; Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, İstanbul 1963, 3008; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara 1988, s.213-218.

²⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:10329, Lef:1,4; *İ.D.*, nr:10329, Lef:1,4; *İ.H.*, nr:2541, 11 Mayıs 1841 tarihli arz tezkiresi; Halil İnalçık, *Tanzimât ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992, s.13; a.g.mlf., *Bosna'da Tanzimât*, s. 2-3, 5-6; Eren, a.g.e., s.134;

²⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:11217, 18 Temmuz 1849 tarihli arz tezkiresi; *İ.H.*, nr:2676, 22 Ağustos 1850 tarihli arz tezkiresi.

³⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:7, 24 Şubat 1849 tarihli Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'nın tahriratu; *İ.H.*, nr:2676; *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi. VI-VII-VIII*, s.1265; Hammer, a.g.e.IX, s.415-417; Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Çeviren Meral Gaspıralı, İstanbul 1999, s.17.

³¹ Bizzat devletin resmî kayıtlarında da içinde bulunulan ortamda devletin bölgede Tanzimât'ı uygulamaya mecbur olduğu ifade edilmiştir. B.O.A., *İ.H.*, nr:2541.

b-Avusturya'nın Faaliyetleri

Avusturya Kralı Ferdinand, 1848 İhtilalleri'ni bahane ederek, Hırvat milliyetçiliğinin simgesi olan Baron Josip Jelačić'i³² 23 Mart 1848'de Hırvatistan'a Ban (genel vali) olarak atamıştır. Jelačić'den beklenen Sırlarla birleşerek Macarları ezmek ve uzun süredir Avusturya'nın topraklarına dahil etmek için fırsat gözlediği Bosna Hersek'i ele geçirmek için uygun ortam yaratmaktı. Jelačić'in Zagreb'teki icraatları Slav halkın ondan çok şeyler beklemesine yol açmıştır. O ölmeden önce anılarını anlatırken Slav halkların kendisinden "*İstanbul'a kadar yürümesini*" beklediğini söylemiştir. Ban kendisinden beklenenleri yerine getirmek için göreve başlar başlamaz çalışmalara başlamıştır. Konuşmalarında Bosna hakkındaki hedeflerini ve İslâm'a olan düşmanlığını açıkça belirtmiştir. Düşüncelerini Bosna reâyasına duyurmak, halkı kendi tarafına çekmek ve ayaklandırmak amacıyla propaganda içerikli gazeteleri Bosna Hersek'e göndermiştir³³.

Avusturya'da basılıp Bosna Hersek'e gönderilen gazetelerde, reyanın durumunun çok kötü olduğuna dair haberlere yer verilmiştir. Böylece reyanın tahrik edilerek bir isyana kalkışması hedeflenmiştir. Bosna'daki isyan başladığı zaman, sınıra yakın bölgelerdeki halkın isyana katılması için ilanlar bastırılıp dağıtılmış ve halk isyana davet edilmiştir. Ömer Paşa Avusturya'nın eskiden beri Bosna halkını tahrik etmek için elinden geleni yaptığını, halkı isyana teşvik için papaz ve casusları Bosna'ya gönderdiğini ifade etmiştir³⁴.

Avusturya'nın bu çalışmaları yapmasının nedeni, Bosna'da büyük bir kargaşa çıkmasını sağlamak ve kargaşanın kendisi için tehlikeli olduğunu ileri sürerek Bosna'ya müdahaleye gerekçe oluşturmaktır. Avusturya'nın nihai hedefi Selanik'i ele geçirerek Ege Denizi'ne çıkmak ve kara devleti olan ülkeyi bu konumdan kurtarmaktır. Siyasi hedefin yanında Avusturya'yı Bosna Hersek'i almaya zorlayan coğrafi şartlar da mevcuttu. Bosna Hersek, Avusturya toprağı olan Hırvatistan, Slovenya ve Dalmaçya arasında bir set oluşturmaktaydı. Dalmaçya'daki Split Limanı'ndan Doğu Slovenya'ya çok uzun ve güç bir yolculuk gerektiriyordu. Bu nedenle Avusturya Bosna Hersek'i ele

³² Osmanlılar kendisinden Ban Pilaçic olarak söz etmektedirler.

³³ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:6; Lef:3 29 Ocak 1849 tarihli İşkodra Mutasarrıfı Osman Mazhar'ın tahriratu; Lef:4, 7 Şubat 1849 tarihli İşkodra Mutasarrıfı Osman Mazhar'ın tahriratu; Glenny, a.g.e., s.55.

³⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:11445, Lef:1; *İ. D.*, nr:12270, Lef:8, 21 Şubat 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; *İ.H.*, nr:3957 Lef:1 3 Kasım 1851 tarihli Ömer Paşa'nın tahriratu.

geçirip Dalmaçya ile doğrudan bağlantı kurmayı hedeflemekteydi. Osmanlı yöneticileri Dalmaçya Avusturya'nın eline geçtikten sonra, Avusturya'nın Bosna Hersek üzerinde oluşturduğu tehlikenin farkındaydılar. Fakat Avusturya Slav tehlikesinden çekindiğinden Bosna Hersek konusunda açık bir tavır alamamıştır. Dolaylı yoldan devleti zayıf düşürmek ve yapacağı müdahaleye zemin hazırlamak için Osmanlı tebaası Hıristiyanlar arasında isyan çıkartmaya uğraşmıştır³⁵.

c-Sırların Faaliyetleri

Eski bir Papaz olan İliya Garaşanin'in Sırbistan'ın dışişleri bakanı olmasının ardından, Sırp milliyetçiliği etkin olarak gündeme gelmiştir. Garaşanin Sırların yaşadığı bütün bölgeleri tek bir devletin çatısı altında birleştirmeyi kendine hedef olarak koymuştur. Bu amaçla Sırbistan'a komşu olan bölgelerde meydana gelen bütün ayaklanmalara aktif destek vermiştir. Zamanını ve parasını Bosna'ya gizli ajanlar yerleştirmek için harcamaktan çekinmemiştir. O Sırbistan'ın güçlü Avusturya tarafına ilerleyemeyeceğini bildiği için, ülkesinin genişleyeceği alan olarak Bosna Hersek'i görmüştür. Üstelik Bosna Hersek'te hallerinden memnun olmayan Ortodoks nüfus ona göre bu ilerleşimin en büyük güvencesini oluşturmuştur. Garaşanin ülkesinin denize açıldığı takdirde ekonomik bağımsızlığını elde edeceğine inanmaktaydı. Sırbistan ile deniz arasındaki tek engeli ise Bosna Hersek oluşturmaktaydı. Bu yüzden Bosna Hersek'in mutlaka Sırbistan'a dahil edilmesi önerisini ileri sürmüştür. Onun bu düşünceleri büyük Sırbistan hayalinin doğmasına yol açmıştır³⁶.

Sırlar, Bosna'daki reâyayı kendilerinin bir parçası olarak görmektedirler. Onların bağımsızlıklarını, bu olmazsa en azından imtiyazlı bir statü kazanmalarını istiyorlardı. Bu amaçla Sırbistan'da yayınlanan gazetelerde, reâyanın baskı ve işkenceye maruz kaldığını iddia eden haberlere yer verilmiş-

³⁵ Karabet Matbaası, *Bosna Hersek*, İstanbul 1324, s.5-6; Glenny, a.g.e., s.67; "Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layiha Suretidir", 21 Aralık 1797, *Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyasiye*, İ. Ü. Kütüphanesi Türkçe Yazma no:886, s.4-5; Zafer Gölen, "Reisülküttap Raşid Efendi'ye Göre İhûlâl Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları", *Toplumsal Tarih*, S.83, İstanbul 2000, s.13; Reşat Sagay, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul 1972, s.75-76.

³⁶ Glenny, a.g.e., s.58-59, 67; Malcolm, *Kosova*, s.232; Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Çeviren Ayşegül Yaraman Başbuğu, İstanbul 1993, s.318.

tir³⁷. Sırpların faaliyetleri sadece propaganda ve yalan haberlerle sınırlı kalmamıştır. Sırplar kandırabildikleri Bosna reâyasından bazı insanların can ve mal güvenlikleri olmadığı gerekçesi ile İngiliz ve Fransız konsolosluğuna şikayette bulunmalarını sağlamışlardır. Sırp kilisesi ise organize ettiği yardım faaliyetleri ile isyanın maddi boyutu finanse etmiştir³⁸. Belgrat Muhafızı Hasan Paşa Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler ile birleşip, Bosna, Bulgaristan ve Karadağ reâyalarını da kendi taraflarına çekerek Sırbistan'da bağımsız bir krallık kurmayı hedeflemektedirler³⁹.

d-Karadağ'ın Faaliyetleri

Karadağ Osmanlı hakimiyetini kabul ettiği tarihten itibaren devlet için sorun oluşturmuştur. Karadağ'ın askeri harekâtı zorlaştırıcı coğrafi konumu ve Karadağlıların vahşi karakterleri bu bölgede tam bir hakimiyet kurulmasını engellemiştir⁴⁰. XIX. yüzyılın başlarında Balkanlardaki diğer milletler gibi onlarda bağımsızlıklarını elde etmek için çaba sarf etmişlerdir. Ladika veya Vladika adı verilen yöneticiler sınırlarını genişletmek için kendi sınır bölgelerine yakın bölgelerin reâyası ve toprakları üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardır. Bu yüzden Bosna'daki reâyayı isyana teşvik etmişler ve isyancılara aktif (silah, adam, iâşe v.s.) destek vermişlerdir. Bosna'daki hemen hemen her vali döneminde Karadağ'la küçük veya büyük sınır çatışmaları gündeme gelmiştir.

Prenslüğün resmî politikası bir yana bırakılsa dahi, Karadağlılar Bosna'ya haydutluk ve talan amaçlı saldırılar ile de Bosna halkına hayli zarar vermişlerdir. Bu saldırıların önlenmesi için Hersek Sancağı'nda bulunan palanga

³⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:18, 11 Şubat 1849 tarihli Sırp Haberleri Gazetesi'nin tercümesi; *İ. D.*, nr:10735, Lef:11, 27 Mart 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; Sırp iddiaları ve Sırpların 1849 İsyanı'na etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Zafer Gölen, "Sırpların 1849 Bosna İsyanı'na Etkileri", *Toplumsal Tarih*, S.50, İstanbul Şubat 1998, s.36-42; Babuna, a.g.e., s.1.

³⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:6, 24 Şubat 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; Balkanlardaki milletleşme ve bağımsızlık sürecinde dinin oynadığı rol hakkında bakınız, Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren Bilge Umar, İstanbul 1988, s.6-7.

³⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:7, 24 Şubat 1849 tarihli Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'nın tahriratu; Sırplar aynı zamanda gelecekteki Sırbistan'a zemin hazırlaması için Karadağlıları da kışkırtarak ayaklanmalarda çifte rol üstlenmişlerdir. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1993, s.87.

⁴⁰ *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi VI-VII-VIII*, s.1093; Besim Darkot, "Karadağ", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C. VI, İstanbul 1988, s.221-230.

ve derbentlere pandor⁴¹ istihdam edilmek zorunda kalınmıştır⁴². Zaman zaman çatışmaları durdurmak için çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalardan bir sonuç alınamamıştır. Bosna, Osmanlı yönetiminden çıkana kadar Karadağ'ın Bosna'ya müdahaleleri sürmüştür. Örneğin sadece 1845 yılında yirmi kişi talan amaçlı saldırılar esnasında öldürülmüş, küçük ve büyük baş olmak üzere beşyüzden fazla hayvan gasp edilmiştir⁴³. 1849 yılında ise Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa Karadağ Ladikası'nın bazı askeri hazırlıklarda bulunduğu gerekçesiyle başıbozuk⁴⁴ askeri kullanmak için izin istemiştir. Ancak merkez bölgedeki gerilimin daha da artacağını ileri sürerek bu isteği uygun bulmamıştır⁴⁵.

1849 yılında Bosna Hersek, Arnavutluk ve Sırbistan'dan kaçan katil ve hırsızlar Karadağ'a sığınmışlardır. Bunlar Karadağ tabiiyetine girerek, hudda yakın yerlerde evler inşa etmişler ve reâyayı rahatsız edip, çevreye hasar vermişlerdir⁴⁶. Tahir Paşa ise bölgedeki olayların haydutluk amaçlı olduğunu, Ladika'nın dış yardım almadan Bosna'ya saldırmaya cesaret edecek durumda olmadığını belirtmiştir⁴⁷.

⁴¹ Pandor:Rumeli'de kır bekçisi, derbentçi gibi muhafaza memurları hakkında kullanılır bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul 1993, s.752.

⁴² B.O.A., *İ. D.*, nr:771, 6 Temmuz 1840 tarihli arz tezkiresi; *İ. D.*, nr:6020, Lef:1, 6 Ocak 1846 tarihli Ali Paşa'nın tahriratu.

⁴³ 1844 yılında Ali Paşa hasta olduğundan Hersek Ladikası'nın saldırılarına karşı koyamamış, yerine oğlu kapucubaşı rütbesi verilerek görevlendirilmiştir. B.O.A., *İ. D.*, nr:4536, Lef:1, 12 Haziran 1844 tarihli Ali Paşa'nın dilekçesi; *İ. D.*, nr:6020, Lef:3, 6 Ocak 1846 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahriratu.

⁴⁴ Başıbozuk: Savaş esnasında orduya katılan gönüllülere verilen addır. Pakalın, *Tarih Terimleri I*, s.164; Başıbozuk askeri Bosna'da pek sevilmemektedir. 1844'de Bosna valisi olan Kâmil Paşa'nın görevi bölgedeki Başıbozuk kuvvetleri ortadan kaldırmak ve yerlerine düzenli birliklerini yerleştirmektir. Vali bu yönde çalışmalar yapmıştır. Ancak Bosna'daki askeri gücün yetersizliğini ileri sürerek başıbozuk kuvvetleri de düzenli asker statüsüne geçirmek istemiş, bu istek merkezin hoşuna gitmemiş ve görevine son verilmiştir. Bosna halkı, başıbozuk kuvvetleri oluşturan Arnavut askerlerini servet avcısı kişiler olarak görmüşlerdir. B.O.A., *İ. D.*, nr:4161 Lef:1, 29 Aralık 1843 tarihli Kâmil Paşa'nın tahriratu; *İ. D.*, nr:4660, Lef:1, 18 Eylül 1844 tarihli Kâmil Paşa'nın tahriratu; *Aynı İrade*, 11 Kasım 1844 tarihli arz tezkiresi.

⁴⁵ B.O.A., *İ. D.*, nr:10500, Lef:1, 9 Ocak 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; *İ. D.*, nr:10500, 5 Nisan 1849 tarihli arz tezkiresi.

⁴⁶ B.O.A., *İ. D.*, nr:10735, Lef:2, 27 Ocak 1849 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahriratu.

⁴⁷ B.O.A., *İ. D.*, nr:10735, Lef:7, 24 Şubat 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu.

C-İSYANIN GELİŞİMİ

Tahir Paşa Bosna'da Tanzîmât'ı uygulamaya başladığı takdirde bir isyan çıkacağına kesin gözüyle bakmaktaydı. Paşa, büyük bir isyanda Bosna Hersek'te bulunan askerî kuvvetin yetmeyeceğini düşündüğünden merkezden 15.000 kişilik bir kuvvet istemiştir⁴⁸. Valinin isteğini haklı bulan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî 30 Haziran 1849'da konuyu görüşerek istenilen kuvvetin nerelerden temin edileceğini tespit etmiştir. Toplantı sonucu 7.194'ü muvazzaf 5.000'i redif olmak üzere toplam 12.194 neferin merkezdeki Hassa ve Dersaadet Ordu-yu Hümâyûn taburlarından temin edilmesine karar verilmiştir⁴⁹. Fakat askerinin hazırlanması ve sevkıyâtı gecikmiş, bu durum isyanın şiddetlenmesine yol açmıştır⁵⁰.

Bosna'ya asker gönderileceğinin duyulması üzerine, özellikle sınır bölgelerinde ayaklanmak için hazır bekleyen asiler karışıklık çıkarmaya başlamıştır. Bunun üzerine Tahir Paşa merkezden "*kuvvet kullanmasına izin verilmesini*" istemiştir. Merkez öncelikle Erkân-ı Eyâlet'ten Mustafa Paşa'nın isyancılara nasihat etmesini, nasihat başarısız olduğu takdirde başıbozuk askeri kullanmak da dahil olmak üzere askeri harekât için izin vermiştir. Tahir Paşa kendisine verilen talimatı uygulamış ve ilk olarak Mustafa Paşa asileri isyandan vazgeçirmek için gönderilmiştir. Paşa Nubin Nahiyesi'ne geldiğinde isyancılardan bir gurup yanına gelmiştir. Asilere ayaklanmadan vazgeçmeleri için gönderilen buyruldu okunmuştur. Bunun üzerine asiler "*isyancı gurbun dağılacağını kötü hal ve davranışlardan kaçınacaklarını*" belirterek affedilmelerini istemişlerdir. Fakat buyruldu istenilen sonucu vermemiş, isyancılar Bihke Kalesi'ni kuşatarak ele geçirmişlerdir⁵¹. Bihke'nin ele geçirilmesinden sonra Tahir Paşa isyanı basturmak için 24 Ağustos 1849 günü sınır bölgelerine bir sefer düzenlemiştir. Sefer sonucu isyancılar dağılmıştır. Böylece

⁴⁸ 1849 senesinde Bosna'da 6.000 kişilik askerî kuvvet bulunmaktaydı. B.O.A., *İ.H.*, nr:2541; 2676; *İ. D.*, nr:11217, 12 Haziran 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu.

⁴⁹ B.O.A., *İ. D.*, nr:11217, 30 Haziran 1849 tarihli Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî mazbatası.

⁵⁰ Hükümet 1850 Mart'ının sonunda hâlâ Bosna'ya gönderilecek askerî kuvvetlerin niteliği ve hangi yol güzergâhı ile gönderilmesi gerektiğini tartışıyordu. B.O.A., *İ. D.*, nr:12270, Lef:1, 31 Mart 1850 tarihli mazbata.

⁵¹ B.O.A., *İ. D.*, nr:11446, 28 Ağustos 1849 tarihli arz tezkiresi; Mehmed Tahir Paşa isyanının genişlemesine engel olmak ve Bihke'yi ele geçirmek için bir askeri harekât düzenlemiş, ancak asilerin sert direnişi ve ordudaki kolera salgını yüzünden başarılı olamamıştır. *İ. D.*, nr:11571, Lef:1, 17 Eylül 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu.

ayaklanma kısmen sona erdirilmiştir⁵². Ancak Tahir Paşa Travnik'e döndükten sonra 3-4.000 kişilik bir isyancı gurubu 1 Mart 1850 tarihinde 400 asker tarafından korunan Bihke Kalesi'ne yeniden saldırmış ve kaleyi ele geçirmişlerdir⁵³.

Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa ise valiyi halkı anlamamak ve onların şikâyetlerine kulak asmamakla suçlayarak, Hersek'in idaresinin tamamen kendisine bırakılmasını yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Tahir Paşa ise Ali Paşa ve diğer beylerin kendi uygulamalarına muhalif bir tavır sergilediğini hükümete bildirmiştir. Merkez vali tarafından talep edilen askerî kuvvetlerin bir an önce gönderilmesi için gerekenin yapılacağını, beyler hakkındaki kararın da daha sonra verileceğini kendisine bildirmiştir⁵⁴.

İşyanın hızla genişlemesi üzerine Tahir Paşa, isyanı organize eden İzvornikli ve Tuzlalı Mahmud Paşaların Bosna dışına çıkarılmalarını⁵⁵ ve Tanzîmât'ın uygulanması için daha önceden talep edilen askeri kuvvetlerin zaman kaybedilmeden bölgeye gönderilmesini istemiştir⁵⁶. Tahir Paşa'nın kendileri hakkında olumsuz düşünceler içinde olduğunu anlayan Bosnalı ileri gelen beylerden Fazıl ve Mustafa Paşalar, Tahir Paşa'yı padişaha şikâyet etmek ve kendilerini aklamak için İstanbul'a gelme talebinde bulunmuşlardır. Padişah bu isteği uygun bularak paşaların İstanbul'a gelmelerine izin

⁵² B.O.A., *İ. D.*, nr:11446, 26 Eylül 1849 tarihli arz tezkiresi; Padişah valinin yaptığı icraatlardan memnun kalmış ve Eylül 1849 tarihinde Bosna valisi tarafından istenen askerî gücün bölgeye gönderilmesi için gerekli olan iradeyi yayınlamıştır. *İ. D.*, nr:11445, 12 Eylül 1849 tarihli arz tezkiresi.

⁵³ B.O.A., *İ. D.*, nr:12270, Lef:4, 7 Mart 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; *İ. D.*, nr:12270, Lef:6, 10 Mart 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu.

⁵⁴ B.O.A., *İ. D.*, nr:11813, Lef:1, 20 Eylül 1849 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın Bosna Valisi'ne mektubu; *İ. D.*, nr:11813, Lef:2, 6 Ekim 1849 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın Bosna Valisi'ne mektubu; *İ. D.*, nr:11813, Lef:4; *İ. D.*, nr:11813, 19 Kasım 1849 tarihli arz tezkiresi.

⁵⁵ İzvornikli ve Tuzlalı Mahmud Paşalar merkeze gönderdikleri bir dilekçede, kendilerinin Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında devletten yana olduklarını, Bosna'da meydana gelen isyanın sınır bölgelerinde oturan kimseler tarafından çıkarıldığını, kendilerinin bir suçu olmadığını belirtmişler ve bölgeye bir teftiş memurunun gönderilmesini istemişlerdir. Bu istek üzerine merkez daha sonra Ömer Paşa ile bölgeye gönderilecek olan Dava nazırı Mazlum Bey'i olayları soruşturmakla görevlendirmiştir. B.O.A., *İ. D.*, nr:12396, Lef:1, 25 Mart 1850 tarihli İzvornikli ve Tuzlalı Mahmud Paşaların dilekçesi; *İ. D.*, nr:12396, 26 Nisan 1850 tarihli irade.

⁵⁶ B.O.A., *İ. D.*, nr:12417, Lef:3, 12 Nisan 1850 tarihli Mehmet Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; Ancak hükümet Tuzla'lı ve İzvornikli Mahmud Paşalar hakkındaki işlemlerin asker Bosna'ya ulaştıktan sonra yapılmasına karar verilmiştir. *İ. D.*, nr:12417, 9 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi.

vermiştir. Paşalar İstanbul'da kendi haklılıklarını anlatmışlar ve kendilerinin Tanzimât taraftarı olduklarını belirtmişler, hükümet paşaların kendiliklerinden İstanbul'a gelmesinden memnun olmuştur. Hatta daha da ileri gidilmiş ve paşaların diğer beyleri de devlet tarafına çekebileceği düşünülerek Bosna'ya geri gönderilmelerine karar verilmiştir⁵⁷.

D-İSYANIN BASTIRILMASI

1-Ömer Paşa'nın İsyanı Basturmakla Görevlendirilmesi

Bosna'da olayların geniş boyutlara varması nedeniyle Rumeli Ordusu Komutanı Ömer Lûtfi Paşa'ya⁵⁸ geniş yetkiler verilerek Bosna'ya gönderilmiştir. Beraberinde de idarî işleri halletmek üzere Dâva Nazırı Mazlûm Bey görevlendirilmiştir⁵⁹. Ömer Paşa'ya verilen fermanla Bosna'nın içinde bulunduğu durum tasvir edilerek "*Padişahın uygulamalarının ve iyi niyetinin şükürünü bilmeyen muhalifleri ortadan kaldırılması ve bölgede asayişin sağlanması*" istenmiştir. Padişah mecbur olmadıkça kan dökülmemesini, Tanzimât'ın uygulanmasına karşı çıkan beylerin kuvvete başvurulmadan iknasına çalışılmasını, Ali Paşa'nın orduya davet edilerek tutuklanmasını ve İstanbul'a

⁵⁷ Paşalar valinin tutumu nedeniyle Bosna'da can ve mallarının emniyette olmadığını ileri sürmüşlerdir. B.O.A., *İ. D.*, nr:12419, Lef:1, Nisan 1850 tarihli Fazıl ve Mustafa Paşaların arz dilekçesi. Mehmed Tahir Paşa'nın hakkındaki şikayetlerden rahatsız olduğu ve isyana müdahale etmekte tereddütlü davrandığı anlaşılmaktadır. Merkez konuyu tartışmış ve Mehmed Tahir Paşa'ya yöneltilen eleştirilerin haksız olduğu kanaatine varmıştır. B.O.A., *İ. H.*, nr:2676; *İ. D.*, nr:12591, 31 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi; *İ. D.*, nr:12688, 28 Haziran 1850 tarihli arz tezkiresi.

⁵⁸ 1848'de küçük çapta başlayan isyanın 1850'de birden bire bu denli şiddetlenmesinin gerekçelerinden birinin de Ömer Paşa'nın sert tutumunu olduğu yönünde eleştiriler de mevcuttur. *Vakanüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi IX*, s.42; Cevdet Paşa da onu ortada hiç bir şey yokken Bosna'yı karıştırmakla suçlayıp, durup dururken devletin başına Karadağ meselesini açtığını iddia eder. Bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir 13-20*, Yayınlayan Cavid Baysun, Ankara 1991, s.48; 1853'te Osmanlı Devleti'ne gelen İngiliz seyyah George William Frederik Howard ise, "*Ömer Paşa Bâb-ı Âli hiç istemediği zaman Bosna'ya girmiş ve kendini başarılı bir komutan olarak tanıtmıştır*" der. Bakınız, *Türk Sularında Seyahat*, Çeviren Şevket Serdar Türet, İstanbul 1978, s.33; Palairret de Ömer Paşa'nın yönettiği askerî harekâtun çok sert olduğu düşüncesindedir. Palairret, a.g.e., s.153.

⁵⁹ B.O.A., *İ. D.*, nr:12417, Lef:2, 6 Mayıs 1850 tarihli sadaret tezkiresi; *Vakanüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi IX*, s.26-27; Malcolm, *Bosna*, s.208-209; Abdi, *Tabıratü'l-eşkiyâ*, İstanbul 1289, s.4. Bu eserin kapağında yazarın adı kayıtlı değildir. Ancak kataloglarda yazar olarak Abdi adı geçmektedir. Konuya ilişkin yaptığımız araştırmada Sicill-i Osmanî'de bu dönemde Abdi adlı Bosna'da tahrirat katipliği yapmış bir memur olduğunu tespit edebildik. Yazarın büyük ihtimal Sicill-i Osmanî'de adı geçen Abdi olduğunu sanıyoruz. Bu bilgilere rağmen biz dipnotlarda doğrudan eserin adını vermeyi tercih ettik. Bakınız, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Yayına Hazırlayan Nuri Akbayar, C. I, İstanbul 1996, s. 50.

gönderilmesini istemiştir. İşyanın kuvvet kullanılmadan sona ermeyeceği tamamen anlaşıldığı takdirde de Ömer Paşa'ya kuvvet kullanma yetkisi verilmiştir⁶⁰.

Ömer Paşa Bosna'ya ulaşmadan Tahir Paşa vefat etmiş ve yerine Çerkez Hafız Paşa atanmıştır. Paşa Haziran 1850 sonlarında Bosna'ya ulaşmıştır⁶¹. Çok geçmeden Hafız Paşa da görevden alınarak yerine 10 Ağustos 1850'de Hayreddin Paşa vali atanmıştır. Bu yönetim değişiklikleri idarî boşlukların meydana gelmesine ve kargaşanın daha da artmasına yol açmıştır. Paşa görevine ancak Ocak 1851 tarihinde başlayabilmiştir⁶².

Ağustos ayında Bosna Hersek'te Tanzimât'ı uygulamak amacıyla geçici bir eyalet meclisi toplanmıştır. Meclisin üyeleri eyaletin askerî ve mülkî erkanından oluşmuştur. Meclis Erkân-ı Eyalet'e Tanzimât'a karşı çıkmamaları yönünde çağrı yapılmıştır. Ağustos sonunda yayınlanan bildiriye askerinin ve beylerin aynı dinden oldukları, askerinin Bosna'yı korumak için geldiği, işyan olmamış olsa askere gerek kalmayacağı, Padişahın emirlerini yerine getirenlerin hem bu dünyada hem de öbür dünyada rahat edecekleri, kendilerinden tek istenenin din ve devletin korunması için çocuklarının askere gönderilmesi olduğu belirtilmiştir⁶³.

Ömer Paşa Saraybosna'da Tanzimât'ı uygulamak amacıyla idarî işlerle uğraşırken ayaklanmanın ikinci ve kanlı safhası 16 Ekim 1850'de başlamış-

⁶⁰ Ömer Paşa'ya verilen fermanın sureti için bakınız, *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi IX*, s.186-187; B.O.A., *İ. D.*, nr:12526, 15 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi.

⁶¹ B.O.A., *İ. D.*, nr:12565, 31 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi; *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, s.32-33; *İ. D.*, nr:12709, 25 Haziran 1850 tarihli arz tezkiresi.

⁶² B.O.A., *İ. D.*, nr:12877, 10 Ağustos 1850 tarihli arz tezkiresi; *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi IX*, s.33; *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.8; *İ. D.*, nr:12936, Lef:1, 14 Ağustos 1850 tarihli Bosna Eyalet Meclisi kararı; Hayreddin Paşa Bosna'ya teknik aksaklıklardan kaynaklanan zor bir deniz yolculuğundan sonra ulaşmıştır. Paşa beraberinde bir miktar asker ve bol miktarda cephane götürmüştür. Cephaneler ve asker Adriyatik kıyısındaki Kotor Limanı'na çıkarılmış, bölgedeki Avusturya generali Kotor'un Avusturya toprağı olduğunu iddia ederek valiye protesto etmiştir. Karaya çıktıktan sonra da zorluklar devam etmiş ve kendi deyimiyle Paşa zaman zaman çamurda yatmak zorunda kalarak hayli güç bir yolculuk sonunda Saraybosna'ya ulaşabilmiştir. *İ. D.*, nr:13684, Lef:1-2-3-4, 21 Ocak 1851 tarihli Hayreddin Paşa'nın tahriratları.

⁶³ B.O.A., *İ. D.*, nr:12936, Lef:2 (Mecliste görevli olanların yazılı olduğu pusula); *İ. D.*, nr:12936, Lef:1, 14 Ağustos 1850 tarihli Bosna Eyalet Meclisi mazbatası; *İ. D.*, nr:12936, Lef:4, 16 Ağustos 1850 tarihli Vali Hafız Paşa ve Ömer Lûtfî Paşa'nın tahriratı; *İ. D.*, nr:12936, 29 Ağustos 1850 tarihli arz tezkiresi; Meclis çalışmalarını 1851 yılına kadar sürdürmüştür. 8 Ocak 1851 tarihinde ise yerini Bosna Meclis-i Kebiri'ne bırakmıştır. *İ. H.*, nr:3577, Lef:2, 7 Ocak 1851 tarihli Ömer Paşa'nın tahriratı; *İ. D.*, nr:13192, Lef:6; *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.7, 51-57.

tır⁶⁴. Bu tarihte Mostar'da bir isyan çıktığı haberi alınmıştır. Mostar'da silahlı kimseler toplanarak "*askeri Mostar'a sokmamak*" konusunda karar almışlardır. Halk kendi emniyetlerinin olmadığını ileri sürerek, hem Ali Paşa ile hem de Ömer Paşa ile savaşacaklarını belirtmişlerdir⁶⁵.

Ali Paşa'nın isyana destek verdiği kendi raporlarındaki çelişkili beyanlardan anlaşılmıştır. Kendisi gönderdiği raporda isyan esnasında konağında bulunduğunu iddia etmiştir. Fakat isyan çıktığı esnada Mostar'da bulunduğu, isyandan sonra konağına gittiği yapılan araştırmada anlaşılmıştır. Onun yalan beyanları ve kuşku hareketleri isyanda parmağı olduğu yönündeki inancı kuvvetlendirmiştir. Ali Paşa'dan başka Tuzlalı ve İzvornikli Mahmut Paşaların da Tanzimât'a açıkça cephe aldıkları ve Tuzla ve İzvornik halkını isyana teşvik ettikleri tespit edilmiştir⁶⁶.

Gelen haberler üzerine merkezden Bosna'ya gönderilen askerî kuvvetlerin iki taburu Mostar'a sevk edilmiş ve halka da isyandan vazgeçmeleri için bir buyruldu gönderilmiştir. Ali Paşa'ya ise oğluyla beraber Ömer Paşa'nın yanına gelmesi emredilmiştir. Ömer Paşa da isyanı basturmak üzere, Saraybosna'da bulunan beş tabur piyade, iki bölük süvari, iki obüs, dört sürat ve iki dağ topu ile birlikte 22 Ekim 1850 tarihinde harekete geçmiştir⁶⁷.

2-İsyanı Basturmak İçin Yapılan Muharebeler

a-Vrandük Muharebesi

Pusovina bölgesi denen Tuzla, İzvornik, Srebreniçe, Belene, Gradça-niça, Gradçaç, Maglay, Derbend ve Teşne kazalarından toplanan 8-10.000 kişilik bir gurubun Travnik'e dokuz saat uzaklıktaki İzvornik Kalesi'ni ele ge-

⁶⁴ Aynı tarihlerde İzvornik ve Tuzla'da da bir isyan çıkmıştır. İzvornik Kaymakamı Mahmud Paşa bu isyanların asker toplama ve nüfus sayımı meselesinden çıktığını ifade etmiştir. B.O.A., *İ.D.*, nr:13272; Lef:2-3; Ancak hükümet isyanın Ali Paşa tarafından başlatıldığı kanaatindedir. *İ.D.*, nr:13272, 9 Kasım 1850 tarihli arz tezkiresi.

⁶⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:13192, Lef:3, 16 Ekim 1850 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahriratu; *İ.D.*, nr:13684, Lef:4, *Tabsıratü'l-eşkiyâ*, s.9.

⁶⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:13272, 9 Kasım 1850 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr:13306, Lef:1, 1 Kasım 1850 Bosna Defterdarı Azmî Efendi ve Meclis Reisinin tahriratu.

⁶⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:13192, Lef:4, 16 Ekim 1850 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahriratu; *İ.D.*, nr:13192, Lef:7, 19 Ekim 1850 tarihli Mostar'a gönderilen buyruldu; Gölen, *a.g.t.*, s.120-121; Buyrulduyu Mostar'a götüren Çavuşlar Kethüdası Mehmed Bey ve 2 adamı yolda isyancılar tarafından ele geçirilmişler ve idam edilmişlerdir. *İ.D.*, nr:13334, Lef:1, 16 Kasım 1850 tarihli Ömer Paşa'nın tahriratu; *İ.D.*, nr:13192, Lef:6, 19 Ekim 1850 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'ya gönderilen mektup; *İ.D.*, nr:13192, Lef:2, 22 Ekim 1850 tarihli Ömer Paşa'nın tahriratu.

çirdiklerini, daha sonra da Travnik'e saldırmak üzere hazırlık yaptıkları öğrenilmiştir. Bu haber üzerine Ömer Paşa sözde Mostar üzerine gideceği haberlerini çevreye yayarak Pusovina bölgesine yönelmiştir. Yol güzergâhı üzerinde stratejik öneme sahip Vrandük Kalesi'nin güvenliğini temin etmek için Mirliva Mustafa Paşa 25 Ekim 1850 tarihinde iki tabur asker ve üç topla Travnik'e dört saat uzaklıktaki İzpençe Kasabası'na gönderilmiştir. Ancak Mustafa Paşa bölgeye ulaşmadan önce isyancılar bölgeyi ele geçirmiştir. Bu nedenle Vrandük Kalesi önünde yarım saat süren bir çatışma olmuş ve isyancılar dağılmışlardır⁶⁸.

b-Kayabaşı Muharebesi

Vrandük muharebesinden sonra Ömer Paşa çatışma alanına gelip geceyi orada geçirmiştir. Ertesi gün iki tabur piyade, altı top ve süvari ile harekâta devam etmiştir. Vrandük'e bir saat uzaklıktaki Bosna Nehri kıyısında Kayabaşı mevkiinde 15.000 asinin siperler kazıp savaşa hazır olarak bekledikleri tespit edilmiştir. Bu gurubun üzerine gidilmiş ve isyancılar dağılmak zorunda kalmışlardır. Çatışmalarda 900 asi ölmüş, çoğu yaralanmıştır. Alınan esirler kendi askeri hareketlerini yönlendiren kişinin Tuzlalı Mahmud Paşa olduğunu söylemiştir. İsyandaki rolleri iyice ortaya çıkan İzvornikli Mahmud ve Tuzlalı Mahmud'un oğlu Osman Bey Bosna'da daha fazla kalamayacaklarını anlayarak 19 Kasım 1850 tarihinde Belgrat Muhafızlığına sığınmak zorunda kalmışlardır⁶⁹.

c-Koniçe Muharebesi

İsyancıların ikmâl yollarını kesmek ve stratejik öneme sahip Koniçe Kalesi'ni ele geçirmek amacıyla Asâkîr-i Nizâmiye kaymakamlarından İskender Bey ve Binbaşı Hayri Bey komutasında bir tabur asker Koniçe'ye gönderilmiştir. İskender Bey bölgeye geldiğinde Ali Paşa'nın Kavasbaşı İbrahim Ağa kumandasında hareket eden 3.000 den fazla asi ile karşılaşmıştır. Çıkan çatışmada isyancılar dağılmışlar, çok sayıda ölü ve yaralı bırakarak geri çekilmişlerdir⁷⁰.

⁶⁸ B.O.A., *İ. D.*, nr:13306, Lef:1; *İ. D.*, nr:13334, Lef:1; *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.10-13.

⁶⁹ B.O.A., *İ. D.*, nr: 13334, Lef:1; *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.13-15; *İ. D.*, nr: 13334, Lef:2, 21 Kasım 1851 tarihli Belgrat Muhafızı Vasıf Mehmed'in tahriratu. Merkez Belgrat Muhafızı'nın yanına kaçan asi elebaşlarının vakit geçirilmeksizin İstanbul'a gönderilmelerini Vasıf Mehmed'den istemiştir. *İ. D.*, nr: 13334, 3 Aralık 1850 tarihli arz tezkiresi.

⁷⁰ B.O.A., *İ. H.*, nr:3577, Lef:2, 7 Ocak 1851 tarihli Ömer Paşa'nın tahriratu; *İ. D.*, nr: 13517, Lef:1; *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.16.

Bu sırada İzvornikli Mahmud Paşa ile Tuzlalı Mahmud Paşazâde Osman Bey tarafından Pusovina halkını ayaklandırmak üzere yazılmış bir takım mektuplar ele geçirilmiştir. Böylece bunların isyandaki rollerine dair somut kanıtlar bulunmuştur⁷¹.

d-Vuçyan Muharebesi

Ömer Paşa askere gerekli olan tayinatı sağlamak için 13 Kasım 1850 tarihinde Derbent Kazası'na uğramıştır. Asiler bu hareketi Ömer Paşa'nın kendilerinden çekindiği şeklinde yorumlamıştır. Bu sırada 15.000 isyancı Derbent yoluna hakim olan Vuçyan Dağı'ndaki stratejik geçitleri tutarak savaşa hazırlanmışlardır. Bunun üzerine isyancıların üzerine üç tabur piyade ve üç top ve bir bölük süvari gönderilmiştir. Ömer Paşa Vuçyan Dağı'nın yanındaki Peykâr Karyesi'ne gitmiş, bu hareket isyancılar tarafından Ömer Paşa'nın kaçtığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak 20 Kasım 1850 tarihinde süratle düşman üzerine saldırılmıştır. Üç saat süren çatışma sonrasında isyancılar tamamen dağılmış ve liderleri Derbentli Mahmud Bey'de olmak üzere beşyüz kadarı da ölmüştür. Asilerin liderlerinden Tuzla Naibi Nuh Efendi ve işbirlikçisi bir kaç imam da muharebe öncesinde konakladıkları çiftlikde basılıp tutuklanmıştır⁷².

e-Klavina Muharebesi

Saraybosna'da bulunan Asâkîr-i Hassa Mirivalarında İbrahim Bey beraberindeki kuvvetlerle Tuzla'ya gönderilmiştir. İbrahim Paşa 22 Kasım 1850'de yol güzergâhındaki Klavina Kasabası'na yarım saat mesafede Tuzla, İzvornik ve Srebrenika Kazaları'ndan toplanan 5-6000'den fazla asi ile karşılaşmıştır. Çıkan çatışmada asiler yenilerek dağılmıştır. Bundan sonra kasabaya girilmiş, ancak kasabada meydana gelen çatışmada 200 evden oluşan kentte yangın çıkmış ve kent harabeye dönmüştür. Çatışma bittikten sonra

⁷¹ *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.15-18.

⁷² Ömer Paşa'nın yenildiği haberi büyük yankı uyandırmıştır. Avusturya'nın Belgrat konsolosu Belgrat muhafızına bir elçisini göndererek Ömer Paşa'nın yenildiğini ve üç adamıyla birlikte Avusturya toprağı olan Prut'a sığındığını ifade etmiştir. Büyük telaşa kapılan Muhafız Vasıf Mehmed Paşa özel olarak görevlendirdiği Ahmed Efendi'yi bölgeye göndermiştir. Ahmed Paşa'nın yaptığı araştırma sonucunda Ömer Paşa'nın büyük bir galibiyet kazandığı anlaşılmıştır. B.O.A., *İ.D.*, nr:13418, 9 Aralık 1850 tarihli arz tezkiresi. *İ. D.*, nr: 13334, Lef:1; *İ.D.*, 13517, Lef:1, 29 Kasım 1850 tarihli Ömer Paşa'nın tahriratı; *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.19-21.

olaylardan sorumlu tutulan kasaba naibi Ahmed Efendi ve müdürü Abdullah Ağa tutuklanmıştır⁷³.

f-II. Vuçyan Muharebesi

Ömer Paşa Vuçyan'daki çatışmadan sonra dağ yakınındaki Peykar Karyesi'nde 3 gün mola vermiştir. Ardından Vuçyan Dağı'nı keşfe gittiğinde 4-5.000 kadar asinin dağa geri geldiğini görmüştür. Bunun üzerine 22 Kasım 1850 günü çıkan çatışma, öğleden gece bire kadar devam etmiştir. Çatışma sonunda isyancılar dağıtılmışlardır. Asiler kaçmak üzere Bosna Nehri'ne geçmeye çalışmışlardır, ancak bu esnada 100 kadar asi boğularak ölmüştür⁷⁴.

Paşa bölgede 10 gün kalıp Tuzla'ya doğru yola çıkmıştır. Bu esnada daha önce Avusturya'ya kaçan ve isyancılar tarafından "öldü" denilerek unutturulmak istenen Tuzlalı Mahmud Paşa ve Gradişkalı Mahmud Alay Bey'in Gradçaniça'ya geldiği haberi alınmıştır. Bunun üzerine bölgeye bir bölük süvari gönderilmiş ve Mahmud Paşalar tutuklanmışlardır. Daha sonra Tuzla'ya gelinmiş ve Paşaları Tuzla Kalesi'ne hapsedilmiştir⁷⁵.

Ömer Paşa Tuzla'da bir kaç gün kalmış ve bölgeyi teftiş etmiştir. Ardından Tuzla çevresindeki kazaları birleştirip Tuzla'ya ilhak ederek, hepsini İzvornik Sancağı adıyla müstakil bir sancak teşkil etmiştir. Dergâh-ı Âli Kapucubaşlarından Fehim Beyi de İzvornik Sancağı'na kaymakam atamıştır. Beraberindeki askerin bir kısmını Tuzla'da bırakmış, iki tabur asker ve Tuzla'lı Mahmud Paşa, Mahmud Alay Bey ve oğlu Tuzla Naibi Nuh Efendi'yi yanına alarak 18 Aralık 1850 tarihinde Saraybosna'ya gelmiştir. Ömer Paşa'nın ilk işi isyan çıkarmaya teşebbüs eden Mustafa Paşa ve damadı Miralay Ali Beyi tutuklatmak olmuştur. Daha sonra 24 Aralık 1850'de yapılan gizli bir operasyonla Saraybosna'da ayaklanmaya karışanların lideri Kahveci Hacı Ahmed ve 15 kişi tutuklanmıştır⁷⁶.

Tutuklamaların ardından Tanzimât'ın uygulanması için Bosna ileri gelenleri Saraybosna'ya çağırılmıştır. Ancak Erkân-ı Eyalet durumun farkına varmış ve Saraybosna'da Boşnak Mustafa Paşa'nın konağında bir araya gelecek gelişmeleri değerlendirmişlerdir. Yapılan görüşmede Tanzimât'ın uygu-

⁷³ B.O.A., *İ. D.*, nr: 13517, Lef:1; *İ. D.*, nr: 13517, Lef:2, 23 Kasım 1850 tarihli İbrahim Paşa'nın tahrirau; *İ. D.*, nr: 13447, Lef:1, 4 Aralık 1850 tarihli tahrirat; *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.22.

⁷⁴ B.O.A., *İ. D.*, nr: 13517, Lef:1; *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.25-26.

⁷⁵ *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.32-33.

⁷⁶ *Tabsiratü'l-eşkiyâ*, s.34-41.

lanmasının o ana kadar elde ettikleri üstünlükleri yok edeceği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Fakat Bosna'da devletin büyük bir askeri gücü olduğundan, şimdilik Tanzimât'ın uygulanmasına taraftarımış gibi görünme ve askerî harekât bittikten sonra hep birlikte ayaklanma kararı almışlardır. Ayaklanma sonunda ya bağımsızlık ya özerlik ya da tamamen yok olma seçenekleriyle karşı karşıya kalınacağı, her durumun da Tanzimât'ın uygulanıp şereflerinin hiçe sayılmasından daha iyi olduğu sonucuna varmışlardır⁷⁷.

Asilerin dağıtılması ve elebaşlarının teker teker yakalanması üzerine Mostar'dan bir gurup gizlice Ömer Paşa'ya başvurarak Mostar halkının affedilmesini istemişlerdir⁷⁸. Mostarlılar bununla da yetinmeyerek Ali Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılması için hükümete dilekçeler yollamıştır⁷⁹.

g-Burak Muharebesi

Mostar'daki isyanı basturmakla görevlendirilen İskender Bey emrindeki kuvvetlerle Mostar'a giderken Burak adı verilen bölgede isyancılar ile karşılaşmıştır. İki günlük çatışmadan sonra isyancılar dağıtılmış ve 33 kişiyi tutuklanarak Saraybosna'ya gönderilmiştir⁸⁰.

h-Mostar Muharebesi

10 Şubat 1851 günü Mostar'a altı saat mesafede bulunan Ali Paşa'nın Kavasbaşı tarafından karargâh olarak kullanılan bir konak önüne gelmiş, konak bir iki gün top ateşiyle tahrip edildikten sonra ele geçirilmiştir. Bu çatışmada 50 kadar asi ele geçirilmiştir. 11 Şubat 1851 günü asilerin geri çekilmesiyle birlikte Mostar'a kan dökülmeden girilmiştir. Bu durum Saraybosna'da büyük sevinçle karşılanmıştır⁸¹.

Bu sırada olayları değerlendiren Bosna Meclis-i Kebiri, Pusovina ve Koniça'da ölen asilerin tumar ve zeâmet sahibi olanlarının tumar ve zeâmetlerine hazine tarafından el konulmasına karar vermiştir⁸². Asker açığını kapatmak için Bosna'dan toplanan redif askerlerinden 1.300'ünün bölgede

⁷⁷ *Tabsiratü'l-çşkıyâ*, s.47-51.

⁷⁸ Bu gelişme üzerine Ömer Paşa Pusovina bölgesi halkının silah bırakmaları ve Tanzimât'ın uygulanmasını kabul ettikleri takdirde affedileceklerine dair bir buyrulduyu gelen kişilere vermiştir. B.O.A., *İ. D.*, nr: 13517, Lef:3, 26 Kasım 1850 tarihli buyruldu.

⁷⁹ B.O.A., *İ. H.*, nr:3577, Lef:2; *Tabsiratü'l-çşkıyâ*, s.51-57.

⁸⁰ *Aynı Eser*, s.57-58.

⁸¹ B.O.A., *İ. D.*, nr:13716, 23 Şubat 1851 tarihli arz tezkiresi; *Tabsiratü'l-çşkıyâ*, s.58-59, 60-61.

⁸² B.O.A., *İ.M.V.*, nr:6509, 15 Ocak 1851 tarihli Bosna Meclis-i Kebir mazbatası.

bulunan askerlere katulmasına karar verilmiştir. Geri kalan 110 neferin İstanbul'a, 1.600 neferin de Belgrat'a gönderilmesi planlanmıştır. Bu aynı zamanda Tanzimât döneminde Boşnaklardan asker toplama konusundaki ilk teşebbüslerden biri olmuştur⁸³.

Mostar'ın tekrar kontrol altına alınmasından sonra Ali Paşa'nın büyük oğlu Rüstem Paşa Saraybosna'ya gelerek Ömer Paşa'ya teslim olmuştur. Ali Paşa da diğer oğlu Rıdvan Paşa ile Mostar'da İskender Bey'e teslim olmuştur. Ali Paşa ve oğulları 17 Şubat 1851'de "*Devletin uygulamalarına karşı gelmek ve halkı isyana teşvik etmek*" suçlamasıyla tutuklanmıştır⁸⁴.

Ali Paşa'nın tutuklanması üzerine Hersek Sancağı'nın ileri gelenleri Bâb-ı Âlî'ye bir arzu hâl göndererek, "*Hersek Sancağı'nın Bosna Eyaleti'ne bağlanmasını istemişler, bu yapılırsa kendilerinin çok memnun olacaklarını*" belirtmişlerdir. Hersek halkının isteği olumlu karşılanmış ve Hersek 24 Şubat 1851 tarihinde Bosna'ya ilhak olunarak, Bosna Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Kaymakamlığına da Asâkîr-i Şahane Mirlivalarından Ali Rıza Paşa atanmıştır⁸⁵.

ı-Kirazlık Muharebesi

Banaluka ve Yayçe Kaleleri'ndeki askerin kendilerine katulmasıyla bu iki kale asilerin eline geçmiştir. Bu olaylar karşısında yeni bir askeri harekât başlatılmıştır. Mustafa Paşa Travnik yoluyla, İbrahim Paşa ve Mostar'a gelmiş olan Ömer Paşa Ehlune yoluyla isyan bölgesine doğru yola çıkmışlardır. Mustafa Paşa ileri harekâtı esnasında Yayçe Kalesi'ne iki saat uzaklıkta bulunan Kirazlık denen yerde 1-2.000 asi ile karşılaşmıştır. İki saat süren şiddetli bir çatışma sonrasında 200 asi öldürülmüş, bir çoğu yaralanmıştır. Daha sonra kale muhasara edilmiş ve Yayçe Kalesi'ni geri alınmıştır. Çatışmalarda 60 esir alınarak tutuklanmak üzere Saraybosna'ya gönderilmiştir⁸⁶.

i-Göhlisar Muharebesi

Yayçe Kalesi'nin kendi ellerinden çıkması üzerine asiler kaleyi geri almak için tekrar toplanmıştır. Bu haberler üzerine kalenin yeniden asilerin eline geçmesini önlemek üzere Mirliva Derviş Paşa komutasında dört tabur

⁸³ B.O.A., *İ. H.*, nr:3577, Lef:4, 27 Ocak 1851 tarihli sadaret tezkiresi.

⁸⁴ *Tabsiratü'l-eşküyâ*, s.61-64.

⁸⁵ B.O.A., *İ. D.*, nr:13715, Lef:4, Şubat 1851 tarihli Hersek'ten gelen arzuhâl; Krcsmarik, a.g.m., s.732; *Tabsiratü'l-eşküyâ*, s.73.

⁸⁶ *Tabsiratü'l-eşküyâ*, s.66-69.

piyade, üç bölük süvari, iki dağ topu ve ikiyüz muvazzaf asker Yayçe'ye gönderilmiştir. Derviş Paşa kumandasındaki kuvvetlerle 10.000 kişilik asi gurubu Yayçe'ye iki saat mesafedeki Gölhisar mevkiinde 28 Mart 1851'de karşı karşıya gelmiştir. Çok şiddetli geçen çatışmadan sonra isyancılar dağıtılmış ve Derviş Paşa Gölhisar Kasabası'na girmeyi başarmıştır. Bu zaferin ardından 29 Mart'ta Ömer Paşa maiyetindeki kuvvetlerle bölgeye gelmiştir. Yayçe'deki galibiyeti duyan Banaluka'daki asiler endişe ve korkuya kapılarak kaleyi boşaltmış ve Ona Nehri'nin karşı kıyısına kaçmışlardır⁸⁷.

j-Kozarça Muharebesi

İsyancıların bir müddet sonra Kostaniçe Kazası nahiyelerinden Kozarça Kasabası'nda toplandığı haberi alınmıştır. Bunun üzerine Ömer Paşa ve Derviş Bey önce Banaluka'ya uğramışlar oradan Kozarça'ya geçmişlerdir. Yapılan muharebede 4.000 kadar asiden yalnızca 300 kadarı kaçabilmiş, geri kalanlar esir edilmiş, bir kısmı da ölmüştür⁸⁸.

Ömer Paşa askeri harekâtı esnasında Ali Paşa'yı da yanına almıştır. Ali Paşa Banaluka'ya dört saat mesafedeki Elyuvanska (Elivanska) denilen yerde şüpheli şekilde ölmüştür. Ölüm şekliyle ilgili iki iddia ortaya atılmıştır. İlki nöbet tutan erlerden birinin tüfeğini bir yolunu bulup almış ve intihar etmiştir. İkincisi nöbet tutan erlerden biri yorgunluktan yere düşmüş, o esnada elinde bulunan tüfek yere düşerek ateş almış, kurşun oturmakta olan Ali Paşa'nın çenesi altından girerek başından çıkmış ve Ali Paşa ölmüştür. Konuyla ilgili arz tezkiresinde de ikinci seçenekteki iddiaya yer verilmiştir. Devlet yetkilileri Ali Paşa'nın bu şekilde şüpheli bir biçimde ölmesinden râhatsız olmuştur. Ali Paşa'nın ölüm şeklinin son derece çirkin ve uygunsuz olduğu, bu durumun devletin düşmanları tarafından aleyhte propaganda olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine Ali Paşa'nın ölüm şekli araştırılmıştır. Araştırma sonucu bu ölüm şekillerinden her ikisi de şüpheli bulunmuştur⁸⁹.

⁸⁷ Aynı Eser, s.76-83.

⁸⁸ Aynı Eser, s.83-87.

⁸⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr: 13968, Lef.1, 22 Nisan 1851 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr:13968, 23 Nisan 1851 tarihli irade; *Tabsiratü'l-çşkiyâ*, s.88-89; Yaygın olarak Ömer Paşa'nın Ali Paşa'yı ortadan kaldırdığına inanılmaktadır Krscmarik, *a.g.m.*, s.732; Yorga ise Hammer tarihine yazdığı zeyilde Ömer Paşa'nın Ali Paşa'yı önce tevkif ettirdiğini ardından da idam ettirdiğini kaydetmiştir. Hammer, *a.g.e. IX*, s.421.

k-Bihke Muharebesi

Ömer Paşa 12 Nisan 1851'de asilerin en büyük dayanak noktası olan Bihke'nin geri alınması için bir harekât başlatmıştır. İskender Paşa Bihke'yi almakla görevlendirilmiştir. İskender Paşa 16 Nisan'da Bihke Kalesi önüne gelmiştir. Ancak asiler Ona Nehri köprüsünü ele geçirmiş olduğundan, nehri geçmek amacıyla sallar yapılmıştır. Ömer Paşa da 27 Nisan'da kale yakınlarındaki Krupa Palangası'na gelmiştir. İsyancılar nehrin karşı yakasında siperlerden üç top ve 4-5.000 kişilik bir gurupla nehrin karşısından saldırıya başlamıştır. Ömer Paşa'ya bağlı kuvvetler de nehrin karşı tarafında siperler kazmış ve 28 Nisan günü şiddetli topçu ve tüfek ateşi başlamıştır. Beş saat süren şiddetli ateşten sonra sallarla karşı kıyıya çıkarma yapılarak asiler dağıtılmıştır. 29 Nisan'da ise asker tamamen karşı kıyıya geçmiş ve kale ele geçirilmiştir⁹⁰.

Bihke'deki büyük muharebeden sonra Hersek bölgesindeki isyan tamamen sona ermiş ve sınır boylarındaki asiler ortadan kaldırılmıştır. 1850 sonbaharı ile 1851 ilkbaharı arasında asiler ile onikisi büyük olmak üzere yirmi-beş muharebe yapılmıştır⁹¹. Ömer Paşa Temmuz ayında asilerin elebaşlarından Numan Bey'in de yakalandığını ve halkın huzurunun yerinde olduğunu merkeze bildirmiştir. Ağustos sonunda ise bütün eyalette asayişin sağlandığını, halkın huzur ve güveninin tesis edildiğine dair bir raporu merkeze göndermiştir. Böylece yaklaşık ikibuçuk yıl süren kargaşa ortamı kesin olarak sona erdirilmiştir⁹².

Sonuç:

Bosna'da isyana karışan beyler tutuklanmış ve yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir. Böylece Bosna'da devlete muhalif olabilecek herkes Bosna dışına çıkarılmıştır⁹³. Bu kişiler Tanzimât'ın gereği olarak önce Meclis-i Valâ'da daha sonra Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'de sorguya çekilip muhakeme olunmuştur. İlk olarak asilerin liderlerinden 15 kişi ile Tuzlalı Mahmud Paşa

⁹⁰ *Tabsıratü'l-eşkiyâ*, s.90-95.

⁹¹ *Tabsıratü'l-eşkiyâ*, s.96-101.

⁹² B.O.A., *İ.D.*, nr: 14295, 8 Temmuz 1851 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr:14526, 10 Ekim 1851 tarihli arz tezkiresi.

⁹³ Örneğin önce Belgrat'a gönderilmiş olan İzvornikli Mahmud Paşa ve Tuzlalı Mahmud-paşazâde Osman Bey yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmiş ve bu nakil işlemi için 10.000 kuruluş harcama yapılmıştır. B.O.A., *İ.D.*, nr:13273, 10 Kasım 1850 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr: 13588, Lef.1, 15 Kasım 1850 tarihli Belgrad Muhafızı Vasıf Mehmed'in tahriratu; Babuna, a.g.e., s.19-20; Palairret, a.g.e., s.153.

idam cezasına çarptırılmış, ancak cezalar kürek cezasına çevrilmiştir. Mahmud Paşa'nın ihtiyarlığı sebebiyle kürek cezasına çarptırılması da uygun bulunmayarak, kürek cezasına çarptırılmış olan oğlu Osman Bey ile birlikte bütün rütbelerinin alınmasına ve ailesiyle birlikte ömür boyu Rodos'a sürgününe, ulemâdan Nuh Efendi ile İbrahim Efendi'nin bir daha geri dönmemek üzere Konya'ya sürgününe, Ali Paşa'nın oğulları Rıdvan Paşa ile kardeşi Rüstem Bey, İzvornikli Mahmud Paşa, Saraylı Mustafa ve Fazıl Paşalar, Biheke'li Mehmed Paşalar, Erkân-ı Eyâletten Ali ve Derviş Beylerin aileleri ve çocuklarıyla beraber Rumeli dışında uygun mahallere, suçlu bulunan 63 asinin ikişer sene süreyle Kütahya ve Balıkesir taraflarına, suçları kesinleşmeyen altmışdokuz kişinin Bursa'ya gönderilmelerine karar verilmiştir⁹⁴.

1849'da başlayan isyan Bosna'daki beylerin etkinliğinin silinmesiyle sona ermiştir. Beyler reaya üzerindeki kontrollerini yitirmişlerdir. Beylerin kontrolünden kurtulan reaya bu tarihten sonra farklı arayışlar içine girmiştir. Onlar bilinçli bir şekilde Tanzimât reformlarını istismar etmişler ve Bosna'daki çok küçük bir sorunu dahi uluslararası bir sorun haline getirmeyi bilmişlerdir. Devlet yetkilileri gelişen olaylar karşısında, beylerin gücünün kırılmasından doğan problemlerin farkına varmışlardır. Bu nedenle reayanın toprak sahibi olmasının önüne geçmek, beylere daha fazla itibar etmek gibi politikalara yönelmişlerdir⁹⁵. Ancak bu çabalardan istenilen sonuç alınamamış ve reaya, Bosna Hersek Osmanlı hakimiyetinden çıkana kadar artan bir ivme ile isteklerini her defasında devlete kabul ettirmiştir. Ali Paşa'nın 1850'de yaptığı tahmin doğrulanmış ve gerçekten de Bosna Hersek otuz yıl sonra (1878) Osmanlı Devleti'nden koparılmıştır.

1851 Mayıs'ında sonuçlandırılan isyan hareketi ile bölgede Tanzimât uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla görevlendirilen müfettişler halka hem Türkçe hem Boşnakça Tanzimât'ı anlatmışlardır. Ancak Tanzimât'ın uygulanması da bölgedeki problemleri halletmeye yetmemiştir⁹⁶. Çünkü Cevdet Paşa'nın 1860'da başlayan müfettişliğinde, hâlâ Tanzimât öncesinde ortadan

⁹⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:14929, 4 Aralık 1851 tarihli arz tezkiresi; *Vakanüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi IX*, s.27; Bosna'daki olaylardan dolayı İstanbul'da ikâmet etmeye mecbur tutulan 99 kişinin Bosna'ya geri dönmek için hükümete yaptığı başvuru kabul edilmiş ve bu kişiler 17 Kasım 1852'de Bosna'ya geri dönmüştür. *İ.D.*, nr:16300, 17 Kasım 1851 tarihli Bosna valisi Hurşid Paşa'nın tahriratu.

⁹⁵ B.O.A., *İ.M.M. (İrade Meclis-i Mahsus)*, nr:1530, Şubat 1869 tarihli Divân-ı Muhasebât mazbatası.

⁹⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:14557, 6 Ağustos 1851 tarihli Mehmet Şakir Bey'in tahriratu; *İ.D.*, nr:14557, Lef:3, 17 Ağustos 1851 tarihli Mirliva Ahmet Paşa'nın tahriratu.

kaldırılmaya çalışılan problemlerin haline çalışılmıştır⁹⁷. Aksine Tanzîmat'ın Bosna'da uygulanması yeni isyanlara zemin hazırlamıştır. Zira bu tarihten önce ve sonra ortaya çıkan isyan hareketleri arasında önemli bir fark vardır. 1839-1851 öncesi isyanları Tanzîmât'ın uygulanmasını engellemeye yöneliktir. 1851'den sonra çıkan isyanlar ise Tanzîmât reformlarının tam olarak uygulanamadığı iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Tanzîmât'ın Bosna Hersek'te uygulanması, Müslümanların etkinliğinin azalmasına reayanın etkinliğinin ise artmasına hizmet etmiştir.

⁹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yayınlayan Cavid Baysun, İstanbul Ankara 1991, s.3-136; Gölen, a.g.t., s.92-98; Ahmet Zeki İzgöer, "Ahmed Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı", *Divan*, S.6, İstanbul 1999, s.211-223.

